

ISTORINIŲ ŽELDYNŲ LIUDIJIMAI ONOS RÖMERIENĖS AKVARELĖSE

Jolanta Bernotaitytė

LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS

Arsenalo g. 1, LT-01143 Vilnius

jolanta.bernotaityte@gmail.com

Straipsnis skirtas fragmentiškam dailininkės Onos Soltanaitės-Römerienės (1895–1974) veiklos aspektui – kūrybai, kuri perteikia Janapolio dvaro sodybos (dab. Latvija, Rēzeknės apskr.) dekoratyvinės augmenijos įvairovę – pristatyti. Remiantis išlikusiais kūriniiais ir archyvine medžiaga identifikuojami šioje sodyboje puoselėti žydintys augalai, kartu analizuojamas menininkės kūrybinis braižas bei intencijos. Janapolis, nors ir nebuvo Lietuvos teritorijoje, tradiciškai labai artimai siejosi su Trakų atšakos Römeriais, tad šio dvaro žaliojo paveldo istoriją siūloma skaityti ir kaip mūsų krašto žmogaus sugyvenimo su gamta pavyzdį.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Ona Soltanaitė-Römerienė, bajorai Römeriai, dvaro sodyba, istoriniai želdynai, dvarų kultūra, gėlių natiurmortas

Lietuvos dvarų sodybų aplinkos įamžinimas dailininkų kūriniuose – retas reiškinys, tad išsamesnių šio ikonografinio paveldo tyrimų nėra. Vis dėlto istorinių želdynų liudijimų poreikis išlieka, o turint ribotas galimybes studijuoti autentiškus šaltinius išauga platesnio tyrimo lauko pažinimo būtinybė, siekis atrasti kuo daugiau su kraštovaizdžio praeitimi susijusių artefaktų bei vėliau juos pritaikyti tyrinėjant konkrečius objektus. Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti dailininkės Onos Soltanaitės-Römerienės (1895–1974) kūrybinį palikimą, atspindintį Lietuvai artimoje kultūrinėje ir gamtinėje aplinkoje gyvavusio Janapolio dvaro sodybos (dab. Latvija, Rēzeknės apskr.) želdinimo ypatumus, išryškinti šių kūrinių išliekamąją vertę ir pritaikomumą kitų sričių mokslo tyrinėjimuose. Nemažas Römerienės nutapytų gėlių natiurmortų skaičius

leidžia ne tik įvardyti XX a. 3–4 dešimtmečiais čia žydėjusius augalus, bet ir stebėti pačios autorės santykį su kūryba bei, aptariant šio žanro raidos tendencijas Vakarų Europos dailės praktikoje, pristatyti reiškinį kaip epochos realiją. Dailininkės įnašas fiksuojant gyvenamosios aplinkos augmeniją vertinamas atliekant kūrinių meninę ir stilistinę analizę, taikant biografinį, istoriografinį bei lyginamąjį metodus, pateikiant dvaro sodybos gėlyno ir valstietiško gėlių darželio bendrybes bei skirtumus atspindinčių hipotetinių įžvalgų.

Römerienė – produktyvi tapytoja, garsios dailininkų Römerių giminės atstovė, žinoma ne tik Lietuvoje bei kaimyninėse šalyse, bet ir Vokietijoje, Belgijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje. Nors menininkės kilmė, karų, nepriteklių ir emigracijos paženklintas gyvenimas, išblaškytas kūrybinis palikimas

padėjo pelnyti platesnį pripažinimą, drauge tapo kluvininiu, stabdančiu jos kūrybos tyrinėjimus. Bene geriausiai Römerienės kūrybos visumą pažinti padeda menotyriminės Jolantos Širkaitės parengtas mokslinis katalogas *Dailininkai Römeriai. The Artists of the Römer Family* (Vilnius, 2006), kuriame susisteminta diduma iki Antrojo pasaulinio karo sukurtų menininkės darbų, pateiktas smulkus bibliografinių nuorodų sąrašas. Svarbiausią informaciją apie dailininkę nesunku rasti ir enciklopedinio pobūdžio leidiniuose, tačiau įdėmesnio tyrėjų žvilgsnio įvairialypė Römerienės kūryba vis dar nėra sulaukusi. Po skirtingas saugojimo institucijas ir privačias kolekcijas pasklidęs kūrybinis palikimas ligi šiol apžvelgiamas fragmentiškai, nepakankamai išryškinti svarbiausi menininkės kūrybos akcentai bei unikalūs bruožai, tarp kurių pasimeta ir minėtas dailininkės pomėgis plastine kalba pasakoti dvaro gyvenimo kasdienybę.

Šaltiniai, padėję pamatą šiam tyrimui: Lietuvos nacionalinio muziejaus, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus, Lietuvos dailės muziejaus bei Latgalos kultūros ir istorijos muziejaus (Rėzeknė, Latvija) fonduose saugoma medžiaga, taip pat dailininkės sūnaus Henriko Römerio parengtas daugiatomis leidinys apie bajorų Römerių giminę¹. Kartu sudėti temiška atrinkti liudijimai virto vientisu įrodymu apie Janapolyje skirtą dėmesį dekoratyviam apželdinimui, kuris, jei ir nebuvo sukurtas pačios Römerienės, jos dėka yra geriausiai meniškai

1 Atrasti pastarąjį tyrimo pjūvį labai padėjo pažintis su sūnaus Henriko Römerio Kanadoje saugotu ir tik 2016 m. Latgalos kultūros ir istorijos muziejui Rėzeknėje dovanotu menininkės kūrybiniu ir archyvinu palikimu – akvarelių ir miniatiūrinių portretų originalais, dailininkės kūrinių fotografijomis, spaudos iškarpomis, rankraščiais. Plečiant akiratį pasitaravo ir kartu gautas vertingas, šeimos ratui skirtas mažo tiražo spaudinys, kuriame Römeris nuosekliai pasakoja Janapolio Römerių atšakos praeitį ir aiškina giminės kilmę (Henry S. de Römer, *de Römer (Janopol Branch): A Family History (1811–1948)*, t. 1–3, [s. l., s. n., 1999–2000]; Henry S. de Römer, *Ancestry and Times of the Römer Family*, t. 4, [s. l., s. n., 2007]; Henry S. de Römer, *Addendum to Volume IV*, [s. l., s. n., 2007], in: LKIM, LgKM 28775: 1, 2, 3, 4, 5).

dokumentuotas iš visų dailininkais garsėjusios Römerių dinastijos dvarų. Pažymėtina, jog sodyboje buvusį kruopščiai prižiūrėtą aplinką – balzaminių tuopų alėją, raugerškiais, jazminais, alyvomis ir kitais žydinčiais krūmais bei žiemojančiais augalais apsodintą veją (gazoną), gražų gėlyną – fiksavo ir į Janapolio praeitį gilinęs lenkų istorikas Romanas Aftanazas². Latvių publikacijose šio palyginti kuklaus dvaro želdinių istorijos paminėjimų aptikti nepavyko³.

Saksų kilmės bajorų Römerių giminė į Lietuvą pateko XVII a. pirmoje pusėje per Livoniją. Trakų atšaka susigiminiavo ir asimiliavosi su Lietuvos bajorija, iš dalies pasisavinusia lenkų kultūrą, o Upytės linijos atstovai daugiau laikėsi vokiškųjų tradicijų, bendravo ir giminiavosi su Kuršo bajorais. Janapolio dvarą tuometinės Vitebsko gubernijos Režicos paviete 1811 m. nupirko Trakų atšakos palikuonis Antanas Mykolas Römeris (1788–1855). Kadangi šeimos nesukūrė, po jo mirties Janapolis lygiomis dalimis padalytas pusbrolio Mykolo Juozapo (1778–1853) sūnams.

Mykolo Juozapo šeimos gyvenimas daugiausiai vyko vasaros rezidencijoje Dembinoje ir Daugirdiškėse. Netoli Vievio įsikūręs Dembinos dvarelis, kuris atiteko kaip kraitis susituokus su Rachele de Raës, skendėjo soduose ir gėlėse⁴. Išpuoselėtos gamtos apsuptyje augusiam jaunimui buvo skiepijamas atidumas namų

2 Roman Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 3: *Wyjewództwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie, Księstwo Kurlandzkie*, Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1992, p. 309–310. Aftanazas rėmėsi paskutinio dvaro savinininko Antano Römerio pateiktais duomenimis, taigi manytina, jog Janapolio aprašyme perteikta Römerienės gyvenamojo laikotarpio situacija.

3 Johans Kristofs Broce, *Zimejumī un aprakstī, 4. sējums: Latvijas māzas pilsētas un lauki*: manuskriptu publicēšanai sagatavojis dr. hist. Muntis Auns, Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007; Janelis Ilze Māra, *Manor Garden and Parks of Latvia*, translator into English Valdis Bērziņš, Riga: Neptuns, 2010 ir kt.

4 Jolanta Širkaitė, „Lietuvos Römerių dvarai XVII–XX a.“, in: *Römeriai Lietuvoje XVII–XX a. / The Römers in Lithuania in 17th to 20th centuries*: mokslinių straipsnių rinkinys / Selection of scientific articles, parengė dr. J. Širkaitė, į anglų k. vertė Vilūnė Visackienė, iš lenkų k. vertė Eduardas Piurko, Jolanta Širkaitė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, p. 25.

aplinkai, jos dokumentavimui, skatinama kūrybinė saviraiška ir kaip tradicija perduodama iš kartos į kartą. Tai ryškiai paveikė šios šeimos palikuonių pomėgius. Sūnus Edvardas Jonas (1806–1878) tapo Römerių dailininkų dinastijos pradininku. Duktė Ona Filareta (1805–1890), piešti išmokusi iš brolio Edvardo Jono, apie 1929 m. nukopijavo akvarele jo tapytą Dembinos parko kampelį, nutapė Kurkliškių palivarko vaizdą⁵, vėliau sukūrė apylinkių peizažų, gėlių naturmortų⁶. Pas senelius Rachelę ir Mykolą Juozapą augęs Edvardas Jono sūnus Alfredas (1832–1897)⁷, dar būdamas keturiolikmetis, užfiksavo Dembinos dvarelį vaizdą su didžiule gėlių klomba erdviame kieme⁸. Tapęs profesionaliu dailininku, po vedybų su Vanda Sulistrovskyte gyveno jos paveldėtame Karolinavo dvare (dab. Baltarusija), kur stengėsi „suderinti menininko pašaukimą ir kūrybą su agronomija“⁹.

Neabejingi menui buvo ir dailės pasimokę Mykolo Juozapo sūnaus Severino (1814–1890), ilgainiui tapusio Janapolio šeimininku¹⁰, vaikai Marija (1847–1939) ir Kazimieras (1848–1921). Po tėvo mirties dvare liko gyventi Kazimieras su žmona Kazimiera, skulptorės Elenos Skirmantaitės-Skirmantienės dukterimi, o Marija persikraustė į Vilnių. Abu sutuoktiniai turėjo gabumų dailei, savo dirbiniais dekoruodavo namus, išskirtinai mylėjo gamtą. Kazimieras mėgo rūpintis gyvuliais, medžių ir krūmų sodinimu, o Kazimiera iš

savo tėvo buvo paveldėjusi meilę gėlėms¹¹. Janapolyje užaugo penki Kazimiero ir Kazimieros vaikai: Kazimiera (vėliau ištekėjusi už tapytojo Valentino Vankavičiaus provaikiaičio Karolio ir pati tapusi dailininke), Marija, Irena, Jolanta ir Antanas. Janapolį paveldėjęs Antanas Römeris (1889–1973) 1913 m. įgijo žemės ūkio inžinieriaus diplomą Liuvene (Belgija), 1918 m. vedė dailininę Oną Soltanaitę ir tęsė Janapolio tradicijas. Pats dekoravo interjerus savadarbe medžio drožyba ir metalo kalstiniais, o akvarelininkės talentu apdovanojta žmona intensyviai tapė, kad padėtų išlaikyti namus ir šeimą, rūpinosi dvaro buities ir aplinkos gražinimu bei įamžinimu savo kūriniuose. Pora susilaukė septyneto vaikų, du iš jų vaikystėje mirė, dukros Jolanta (g. 1923) ir Teresė (g. 1930) paveldėjo potraukį ir gabumus dailei (pirmoji mėgėjiškai tapė gėles)¹².

Anksčiau Janapolis buvo Livonijos vyskupų valdų dalis. Po Lietuvos ir Lenkijos padalijimo konfiskuotas ir 1774 m. Jakaterinos II įsaku dovanotas Aleksandrui Vasilčikovui. Vėliau keliskart parduotas, kol pagaliau, 1811 m., pateko į bajorų Römerių rankas. Po Pirmojo pasaulinio karo Janapolio sodyba atsidūrė nepriklausomos Latvijos teritorijoje. Dėl šalyje įvykdytos žemės ūkio reformos tenykščiai dvarai su miškais buvo rekvizuoti, tad iš turėtų 3 500 ha žemės ploto Janapolio savininkams buvo palikta 50 ha laukų, pastatai su šalia plytėjusiais gėlynais ir sodais. Jauna Römerių šeima prikėlė ūkį naujam gyvenimui, toliau puoselėjo meninę aplinką. Janapolyje gyveno iki Antrojo pasaulinio karo, 1940 m. pasitraukė į Bavariją, o 1948 m. emigravo į Kanadą, Kvebeko provinciją.

Apie Römerienės meninį išsilavinimą tikslių žinių neturima. Vaikystės piešiniai liudija, jog nuo mažens, tikriausiai padedama samdomų mokytojų, būsimą

5 *Ibid.*, p. 5, 2 il., 4 il.

6 *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 2: 1795–1918, sudarytoja Jolanta Širkaitė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 298.

7 1834 m. nuo džiovos mirė Alfredo Römerio mama, o 1839 m. tėvas išstremtas į Rusiją.

8 Jolanta Širkaitė, „Lietuvos Römerių dvarai XVII–XX a.“, p. 25, 3 il.

9 Helena Römer-Ochenkowska, *Litwa ir Ruś*, 1913, p. 7–9, p. 20.

10 1852 m., kai senasis M. J. Römeris savo turtus dalijo vaikams, Severinui atiteko valdos, buvusios Trakų apskrityje: Dembina, Daugirdiškės, Granapolis ir Balbėnai, tačiau po 1863 m. sukilimo visi dvarai sekvestruoti. Likusiam be pragyvenimo šaltinio Severinui patikėtas Janapolio dvaras su sąlyga išmokėti kitiems jo paveldėtojams pinigines kompensacijas. Severinas jame šeimininkavo iki 1877 metų.

11 Henry S. de Römer, *op. cit.*, t. 1, p. 62–63.

12 Jolanta Širkaitė, „Lietuvos Römerių likimai“, in: Eugenijus Romeris, „*Livonijos ir Lietuvos Römerių giminės istorija / Romer Eugeniusz, Monografia Rodu Römerów na Inflantach i Litwie*“, parengė dr. Jolanta Širkaitė, iš lenkų kalbos vertė habil dr. Tamara Bairašauskaitė, dr. Jolanta Širkaitė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.

1–3. Vaikystės piešiniai, 1908–1909, in: LMAVB RS, f. 320 – 184, l. 2, 4, 11

Childhood drawings, 1908–1909

dailininkė mokėsi kaligrafijos, eskizavo žmones, gyvūnus, kūrė dizaino projektus, lavino floristinio piešinio įgūdžius [1–3 il.]. Ši XVII–XVIII a. Vakarų Europos aukštuomenei įprasta praktika plačiai pasklido Romantizmo epochoje, formuojantis viduriniajai klasei, o po Pirmojo pasaulinio karo pamažu sunyko. Namų mokymas iš pradžių buvo orientuotas į gebėjimo intelektualiai diskutuoti meno temomis lavinimą, stiprino poreikį gėrėtis profesionalų kūryba ir prasmingai leisti laisvalaikį piešiant ar tapant. Ilgainiui dailės švietimas ir žinių taikymas darėsi praktiškesnis. Moterys ėmėsi namų interjero puošybos ir šeimos istorijos archyvacijos – kūrė namų dekoravimui lengvai pritaikomų žanrų kūrinius (natiurmortus, peizažus, portretus), o miniatiūrinės jų versijas, eskizus su šeimos narių, kasdienio gyvenimo, ypatingų progų, kelionių akimirku vaizdais guldė į albumus ir meniškai juos dekoravo¹³.

Maždaug nuo XVIII a. vidurio sparčiai besivystantis botanikos mokslas išpopuliarino natūralistinių augmenijos, ypač gėlių, vaizdavimą. Daugiau atidumo

nei kūrybiško požiūrio reikalaujantis užsiėmimas tapo tikra atgaiva moterims, o kai kurioms ši veikla virto pragyvenimo šaltiniu. Panašu, jog profesionalų pasaulis šiam pasirinkimui tik pritarė, juolab kad dekoratyvi, daugiau techninio įdirbio reikalaujanti kūryba buvo mažiau vertinama, o ir to meto ideologai moteris skelbė iš prigimties esant artimesnes gamtai¹⁴. Antai britė Clara Maria Pope (1767–1838), po vyro mirties (1801) siekdama prisidėti prie šeimos išlaikymo, įsitvirtino kaip žurnalo *Curtis's Botanical Artist* iliustracijų kūrėja. Kita šio leidinio bendradarbė Marry Harrison (1788–1875) intensyviai kurti pradėjo pašlijus vyro sveikatai (po 1830) ir tapo visuotinai žinoma kaip „rožių ir raktažolių tapytoja“, jos darbų įgijo Didžiosios Britanijos karalienė Viktorija. Savita laikmečio mada suteikė realią galimybę iškovoti pripažinimą mokslo pasaulyje. Pavyzdžiui, Airijos dailininkė Lydia Shackleton (1828–1914), studijavusi Dublino Karališkoje menų ir dizaino mokykloje (*Royal Dublin School of Art and Design*), 1884 m. tapo pirmąja Karališkojo sodo Dublino rezidente, jame išdirbo 23 metus – nors ir be atlygio.

13 *Concise Dictionary of Women Artists*, edited by Delia Gaze, New York, London: Routledge, Tylor & Francis Group, 2011, p. 62–63.

14 *Ibid.*, p. 63.

Gėlių piešimo vajas, didžiausią pagreitį įgavęs XIX a. pirmoje pusėje, neaplenkė ir Lietuvos. Moterys uoliai mokėsi tiek dailės, tiek botanikos: teoriškai ir praktiškai, su mokytojų pagalba ir savarankiškai, pasitelkdamos iliustruotus botanikos vadovėlius, augalų ir sėklų katalogus, „gėlių kalbą“ aiškinančias knygas, lankydamos botanikos profesorių Stanisława Bonifacio Jundziłło ir Józefo Jundziłło paskaitas. Vilniaus universiteto profesorius Andriejus Sniadeckis savo vaikaitėms Julijai (1821–1903) ir Marijai (1822–1898) Balinskytėms netgi nusamdė vokiečių dailininką, kuris per aštuonias pamokas turėjo išmokyti piešti gėles; vėliau seserys gėlių meno studijas tęsė dar kelerius metus¹⁵. Profesionalią pagalbą mokantis neabejotinai gavo žinomos botaninių piešinių kūrėjos – Vilniaus universiteto farmakologijos ir farmacijos profesoriaus, botaniko Jono Frideriko Volfgango ir grafo, zoologo Konstantino Tyzenhauzo dukros Aleksandra Volfgangaitė (1805–1861) ir Elena Tyzenhauzaitė (1825–1864).

Bet grįžkime prie klausimo, kokią vietą gamtos studijos užėmė Römerienės kūryboje. Nors pati teigė niekur vėliau nesimokiusi, manoma, jog, sulaukusi pilnametystės, 1914–1915 m. dailės žinių Römerienė sėmėsi Varšuvoje pas portretistą ir spaudos iliustratorių Stanisławą Lentzą¹⁶. Vėliau nuolat palaikė ryšius su dailininkų profesionalų pasauliu: 1929 m. lankėsi Paryžiuje, artimai bendravo su dailininke Olga Boznańska, priklausė Varšuvoje veikusiai dailės draugijai „Zachęta“. Išvykose ar per spaudą turėjo galimybę susipažinti su Stanisłovo Vitkevičiaus natūralizmo teorija, tapusia viena reikšmingiausių XIX a. antros pusės Lenkijos meno kritikos ir teorijos istorijoje, galbūt pamatyti ir jo paties kūrybos – melancholiškų, subtilių tonų kraštovaizdžių, kuriuose menininkas sprendė objektyvaus ir kartu gyvybingo gamtos perteikimo paveiksle problemas.

15 J. Balinskytės laišakai iš Vilniaus M. Balinskiui į Varšuvą, [s. a.], in: VUB RS, f. 22 – 94, l. 4; f. 22 – 100, l. 7.

16 *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 3: 1918–1940, sudarytoja Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013, p. 330.

4. Rožė, akvarelė, apie 1913, in: LMAVB RS, f. 320 – 1479

Rose, ca. 1913, watercolour

Römerienės plastinė ir sužetinė kalba susiformavo gana anksti ir beveik nekito. Ji buvo realistinio braižo akvarelistė, tapė portretus, namų interjero ir buities vaizdus, peizažus, natiurmortus. Tik nedaugelis dailininkės darbų buvo kūryba savo malonumui – visą gyvenimo Janapolyje laiką Römerienės kūrybinius užmojus stipriai veikė jos sutuoktinis, kuris, nors ir turėjo kūrybinę gyslelę, pats netapė, bet labai aktyviai rūpinosi žmonos darbų reklamavimu, organizavo jos parodas, prižiūrėjo tapymo išlaidas. Antanas, kaip ir jo tėvas Kazimieras, garsėjo šykštumu. Neleido dovanoti paveikslų, liepdavo tapyti tai, ką lengviausia parduoti. Jis netgi sukonstravo žmonai specialų vežimą stiklinėmis sienomis, kuriuo nuvežęs ją visai dienai į laukus užrakindavo, kad ši nutapytų kuo daugiau paveikslų, skirtų parduoti¹⁷.

Nors karo ir žemės reformos padaryti nuostoliai Römerių šeimą vertė gyventi iš Onos kūrybos, galima spėti, jog dailininkė nuo mažens jautė silpną smulkmeniškam gamtos, ypač gėlių, vaizdavimui. Matyt, neatsitiktinai patys ankstyviausi bandymai atkartoti

17 Jolanta Širkaitė, „Nežinomi Römerių dinastijos dailininkai“, in: *Kultūrologija*, Vilnius, 2003, t. 10, p. 354.

gamtos formas primena moksliniais tikslais piešiamas augalų iliustracijas. Pavyzdžiui, tapydama rožę [4 il.] menininkė jos negražina, vaizduoja kenkėjų ir ligų pažeistais lapais, bet kartu meistriškai perteikia aksominį žiedlapių blizgesį, pasitelkdama itin pamėgtą tirštą akvarelės potėpį. Nepaviršutinišką domėjimąsi augalo žiedo sandara ir spalviniais deriniais išduoda kruopščios įvairiaspalvių našlaičių studijos [5–7 il.], kurios nė kiek neprimena komercijai kuriamo meno, nors yra pasirašytos poveidybine signatūra (vadinasi, nutapytos bent dešimtmečiu vėliau ir tikriausiai Janapolyje). Šį principą, t. y. įtvirtinti žiedus suveriant ant virvelės, Römerienė išbandė dar vaikystėje, o tai leidžia manyti, jog anuomet šalia jos būta patyrusio ir išsilavinusio žmogaus, kuris padėjo tobulinti piešimo įgūdžius nepamiršdamas meilės gamtai, galbūt ir pats turėjo botaninių iliustracijų kūrimo praktikos.

Natūralų menininkės potraukį augmenijos studijoms patvirtina ir kiti faktai. Štai peržvelgę parodose eksponuotų kūrinių sąrašus pastebėsime, jog XX a.

5–7. *Našlaitės*, akvarelės, po 1918, in: LNM, T 789 – 790

Pansies, after 1918, watercolours

8. *Šerkšnas saulėlydyje*, akvarelė, 1920, in: LNM, T 822

Hoar frost in sunset, 1920, watercolour

9. *Alėja miškelyje*, akvarelė, 1922, in: LNM, T 887

Alley in a forest, 1922, watercolour

10. *Janapolio parkas*, akvarelė, 1929, in: LNM, T 801

Janapolis park, 1929, watercolour

3 dešimtmečiu Rõmerienė eksponuodavo nuo kelių iki keliolikos gėlių natiurmortų, o 4 dešimtmečio parodose jų beveik nerodė. Vis dėlto išlikusios akvarelės arba jų fotografijos liudija, jog tapybines gėlių kompozicijas dailininkė ir toliau kūrė, be to, gėlių motyvus ėmė naudoti portretuose. Skinti augalai, parko vaizdai¹⁸ ir gėlynai taip pat buvo tapomi siekiant dokumentuoti dvaro kasdienybę: kūriniuose aptinkama įrašų, įvardijančių įamžintus augalus, paaiškinimų, kartu fiksuojami buities objektai, pavyzdžiui, vazos ar dekoratyvinės skulptūrėlės.

Rõmerienės tapyti peizažai ir ypač gėlių natiurmortai pasižymi pedantiškai tiksliai natūros perteikimu, todėl juos pasitelkus galima priartėti prie istoriškai teisingo Janapolio dvarą supusių želdynų įsivaizdavimo. Tiesa, toliau nuo dvaro plytėję gamtovaizdžiai

fiksuoti palyginti fragmentiškai, jie itin gerai perteikia spalvinę nuotaiką [8–10 il.], tačiau menkai padeda sprendžiant apie sumedėjusių augalų rūšinį asortimentą, jais remiantis sunku patikslinti parko (sukultūrinto miško) erdvinę struktūrą, nusakyti jo dydį. Rõmerienės kūrybinis palikimas visų pirma turtingas informacijos, reikalingos svarbiausio dvaro sodybos spalvinio akcento – gėlynų – tyrimams. Menininkė yra fiksavusi ir kitų dvarų aplinką, nemažai gėlių natiurmortų sukūrė gyvendama Vokietijoje, todėl Janapolio atvejį patikimai iliustruoja vien tiksliai metrikas turintys šaltiniai.

Yra išlikę keletas akvarelių, įamžinusių Janapolio dvaro pastatą, apsodintą dekoratyviniais augalais. Tai du vaizdai iš pagrindinio fasado pusės [11, 12 il.], kurių vienas tapytas 1937 m., o kitas sukurtas iš atminties 1945 m., ir galinio fasado vaizdas [13 il.], užfiksuotas 1927 metais. Nors šių akvarelių mastelis neleidžia nustatyti visų jose įamžintų augalų, tačiau gerai atspindi

¹⁸ Anot Aftanazo, tradicinio parko Janapolyje nebuvo, tad ši sąvoka tekste vartojama sąlygiškai (Roman Aftanazy, *op. cit.*, p. 310).

11. *Janapolio dvaras*, akvarelė, 1938, in: LNM, T 833
Janapolis manor, 1938, watercolour

12. *Janapolis vidurvasarį*, tapyta iš atminties, akvarelė, 1945, in:
LKIM, LgKM 31784
Janapolis in midsummer, 1945, painted from memory,
watercolour

gėlynų plotus, ateityje galėtų pasitarnauti rekonstrukcijos projektams, nes šiuo metu Janapolio dvaras visiškai sunykęs [14 il.]. Iš čia vaizduojamų dekoratyvinių augalų atpažįstamos melsvės, raudonosios lelijos, didieji pentiniai. Minėtiesiems kūriniams antrina pluoštelis kitokio braižo, akvarele ir tušu atliktų Römerienės darbų, kurie nepasižymi augalų identifikacijai reikalingu išbaigtumu, tačiau rodo dvaro sodyboje buvus itin spalvingų periodų, kurie tikriausiai keitėsi dėl sezoniškumo, o galbūt ir dėl gėlynų praturtinimo vienamečiais augalais [15 il.]¹⁹.

Tarp Römerienės kūrinių originalų ir jų reprodukcijų pavyko aptikti apie 10 charakteringų Janapolyje tapytų gėlių kompozicijų, kuriomis remiantis galima sudaryti beveik 20 dekoratyvinių augalų, dvaro

19 Keletas jų panaudotos kaip iliustracijos Henriko Römerio leidinio 1 tome. Žr. Henry S. de Römer, *op. cit.*, t. 1, p. 224 (83 il.), p. 273 (97 il.), p. 288 (107 il.).

13. Janapolio dvaras su parku, akvarelė, 1927, in: LDM, T 2407

Janapolis manor with the park, 1927, watercolour

14. Janapolio dvaro pagrindinis pastatas, autorės nuotrauka, 2017

Main building of the Janapolis manor

15. *Darželis leidžiantis saulei*, akvarelė, tušas, 1922, in:

LNM, T 849

Flower garden in sunset, 1922, watercolour, Indian ink

aplinką puošusių XX a. 3–4 dešimtmečiais, sąrašą. Atskirą grupę sudaro XX a. 3 dešimtmečio nesudėtingų kompozicijų akvarelės, kuriose dailininkė įamžino vienos rūšies gėles. Minėtinos *Raganės žvelgiant iš verandos* (1921), *Jurginų puokštė* (1922), natiurmortai su lelijomis (1921–1922)²⁰. Šio laikotarpio originalų beveik neišlikę, reprodukcijos išblukusios arba nespaltvotos. Rasta vienintelė originali, kompoziciškai ir gėlių įvairove gausesnė 1927 m. akvarelė *Violetinių gėlių puokštė*

stiklinėje, kurioje tapytoja kartu su jurginiais pavaizdavo šluotelinius flioksus, aukštąsias piliarozes [16 il.]. Dalies peržiūrėtų reprodukcijų kokybės nepakanka siekiant apibūdinti vaizduojamus augalus, ypač kai turimas nespaltvotas puokštės vaizdas iš įvairių skirtingų žiedų, persidengiančių keliais sluoksniais. Pasitaiko ir Janapolyje tapytų, bet nedatuotų kūrinių. Tokio tipo akvarelėse iš dar nepaminėtų gėlių pavyko atpažinti medetkas, didžiuosius žioveinius, raibąsias lelijas, raktažoles.

Iškalbinga Römerienės gėlių natiurmortų detalė – vazos ir tradiciniai Latgalos krašto keramikos dirbiniai. Šia Römerių šeimos vertinga kolekcija menininkė

²⁰ *Ibid.*, t. 2, p. 8 [9 il.]; Römerienės kūrinių fotografijų albumas, in: LKIM, LgKM 31846, [puslapiai nenumeruoti]; Stiklo negatyvai, LNM, INeg 1226, 1666.

naudojosi ieškodama įdomesnių kompozicinių sprendimų, o galbūt siekdama sutuoktinio akyse pateisinti banaloko turinio ir komerciškai abejotinos vertės kūrinių atsiradimą. Dekoratyvinės skulptūrėlės ir kiti natiurmortų komponavimui panaudoti objektai galėtų pasitarnauti tikslinant Römerienės kūrinių metrikas, tačiau tam reikia atskiro tyrimo. Sprendžiant iš puokščių sudėties, dailininkė natiurmortus kūrė ir tapė iš natūros – kompozicijos sudarytos iš vienu metu žydinčių augalų, stebėtinai tikroviškas natiurmortams pagyvinti naudojamų daiktų meninis atlikimas. Tipiškas pavyzdys: 1931 m. *Natiurmortas su gėlių puokšte ir žvakėmis*, kuriame plunksnalapės rudbekijos ir aukštosios piliarožės įamžintos fone panaudojant glazūruotą bareljefą su angelu, kuris dabar saugomas Latgalos kultūros ir istorijos muziejuje [17 il.].

Meniška brandžios ir dokumentiškai informatyvos XX a. 4 dešimtmečio akvarelės *Gėlės žalvariniame ąsotyje* [18 il.] ir *Laukinės gėlės tamsiame fone* [19 il.], kur dailininkė tiesiog mėgaujasi gamtos grožiu ir tarsi eksperimentuoja kurdama ankstyvos ir brandžios vasaros gėlių kompozicijas. Pirmoji puokštė sukomponuota iš puikiųjų bijūnų, dailiųjų auskarėlių, lubinų, raudonųjų lelijų, rusvųjų viendienių, vilkdalgių, paprastųjų sinavadų. Įrašai lotynų ir vokiečių kalbomis akvarelės nugarinėje pusėje paaiškina, jog gilumoje matyti keli pasteliniai dekoratyvinių aguonų žiedai, kurių sėklas platino garsi daržovių, gėlių ir prieskonių augalų sėklų bendrovė „Vilmorin“. Antrasis natiurmortas – lauko gėlių – liudija netoliese buvus nešienaujamas pievas, kuriose sužydo varnalėšos, ramunės, rugiagėlės, katilėliai, kraujažolės, nunoko tankiažiedės rūgštyinės sėklos.

Etnologė Loreta Martynėnaitė, tyrusi žmogaus ir gamtos santykį lietuvių valstietiško gėlių darželio erdvėje, teigė, jog kaimyninėje Latvijoje kaimo gyvenviečių ir sodybų apželdinimo tradicijos nuodugniai tirtos nebuvo²¹. Darydami prielaidą, jog Janapolio Röme-

16. Violetinių gėlių puokštė stiklinėje, akvarelė, 1927, in: LDM, T 1271

Bouquet of purple flowers in a glass, 1927, watercolour

17. Natiurmortas su gėlių puokšte ir žvakėmis, akvarelė, 1931, in: LNM, T 811

Still life with a flower bouquet and candles, 1931, watercolour

21 Loreta Martynėnaitė, *Kraštovaizdžio konstravimas: Gėlių darželiai Lietuvoje XX a.–XXI a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto biblioteka, 2014, p. 38.

18. *Gėlės žalvariniame qsoityje*, akvarelė, 1937, in:
LKIM, LgKM 31801

Flowers in a brass jug, 1937, watercolour

rių atšaka tiesiogiai siejosi su Lietuvos Rōmeriais, tad savo dvare iš dalies tęsė čionykštes kraštovaizdžio kūrimo tradicijas, galime jas sąlygiškai palyginti su praktika lietuviško kaimo sodybų gėlių darželiuose.

Valstietiškoje kaimo kultūroje augalus gėlių darželiams jų šeimininkai rinkdavosi pagal du svarbiausius kriterijus – kvapą ir augalo vaistingumą. Todėl buvo populiarūs mėtos, kvapiosios razetos, kvapiji pelėžirniai, vaistiniai bijūnai, šluoteliniai fliokasai, nasturtos, dviragės leukonijos, medetkos, juozažolės,

šalavijai ir kiti šių požymių turintys, tačiau dažnai ne itin išvaizdūs augalai. Visžalių augalų nepaprastumas, tikėjimas nuo blogio saugančia jėga išpopuliarino rūtą ir mirtą (žieme). Spalva nebuvo pagrindinis žydinčių augalų atrankos principas.

Remiantis Rōmerienės akvarelėmis, galima teigti, jog Janapolio dvaro gėlynai buvo gerokai spalvingesni, tačiau neatmestina tikimybė, jog dailininkė puokštėms tiesiog nenaudojo augalų smulkiais ir blankiais žiedais. Dauguma naturmortuose įamžintų gėlių buvo

19. Laukinės gėlės tamsiame fone, akvarelė, 1937, in:
LKIM, LgKM 31787

Wild flowers on a dark background, 1937, watercolour

auginamos ir kaimiškose sodybose, tačiau dvare augintos melsvės, raganės, aguonos nėra priskiriamos tradiciniams Lietuvos darželių augalams²². Tiek bajoriškose, tiek kaimo sodybose dažniau auginamos daugiametės gėlės, tik valstietišškai aplinkai pagražinti gėlės paprastai nebuvo skinamos.

Vertinant iš dailės istorijos perspektyvos Römerienės tapytos gėlių kompozicijos nėra novatoriškos, veikiau priešingai – su pretenzija į žanro formavimo pradžią, kai menininkų laisvę varžė tam tikri kanonai, o gėlės atvaizdo virsmas savarankišku kūrinium buvo įdomus pats savaime. Gėlių naturmorto žanras, triumfavęs XVII a. Olandijoje, evoliucionavo iš botaninių piešinių, kurie buvo kuriami ne tiek estetiniais, kiek pažintiniais tikslais. Pirmieji vaizdai tarnavo lyg savotiški gėlių portretai, kuriems buvo keliamas vieningas reikalavimas – panašumas, jie pasižymėjo simetrija ir perdėtu išbaigtumu, kai kiekvienas žiedas puokštėje tapytas vienam augalui nepridengiant kito, kad specialistai juos lengvai identifikuotų. Nuo XVII a. vidurio, laisvinantis iš statikos, didėjo puokščių apimtis, kompozicijose atsirado neaugalinių motyvų, tam tikro idealizavimo, spalvinių ir perspektyvos nutylėjimų, dėmesys nuo paskirų žiedų perkeltas prie puokštės visumos.

Paradoksalu, tačiau Römerienės gėlių naturmortuose lengviau išvelgti XVII–XVIII a. žanro raidos atgarsių nei pajusti to meto dailės gyvenimo pulsą. Žinoma, kitaip nei dauguma olandų tapybos „aukso amžiaus“ dailininkų, Römerienė turėjo „prabangą“ gėles tapyti iš natūros, o siekti didesnio efekto komponuojant puokštes iš vienu metu neįdydinių gėlių neturėjo jokio pagrindo. Gerai įvaldžiusi akvarelės techniką, tačiau to meto aktualijų nepaisiusi dailininkė taip ir liko provincionali mėgėja. Pažangūs XIX a. antros pusės Vakarų Europos menininkai žanrą toliau

plėtojo ieškodami individualios interpretacijos pagal impresionizmo, XX a. pirmaisiais dešimtmečiais – pagal fovizmo, ekspresionizmo principus. XX a. 3 dešimtmečiu kaip reakcija prieš ekspresionizmą atsiradęs naujojo objektyvizmo judėjimas vėl atgaivino gėlių vaizdavimą, tačiau, kaip ir ankstesnieji, dailininkės kūryboje jokio pėdsako nepaliko. Taigi konservatyvus Römerienės nusiteikimas, viena vertus, trukdė jos talentui visapusiškai atsiskleisti, kita vertus, šią jos kūrybos dalį pavertė originaliu dvaro gyvenimo dokumentu. Tai ir tradicijų tęstinumo, ir socialinių pokyčių atspindys, kartu – kraštovaizdžio istorijos artefaktas, kurio visapusiškas perskaitymas – būsimų tyrinėtojų rankose.

Gauta 2018 02 19

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

22 Zigmantas Gudžinskas, *Tradiciniai Lietuvos darželių augalai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010; Gražina Žumbakienė, *Senieji Lietuvos gėlių darželiai: kvapnūs, puošnūs, gydantys*, Lietuvos liaudies buities muziejus, 2016.

Aftanazy, Roman, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 3: *Wyjewództwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie, Księstwo Kurlandzkie*, Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1992.

Alfredo Römerio gyvenimo vingiai, [interaktyvus], [žiūrėta 2017-01-25], <http://www.mab.lt/Romeris/02.html>.

Atminimų sodai. Albumistikos etюдai: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos album amicorum katalogas, parengė Rima Cicėnienė ir Reda Griškaitė, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2016.

Concise Dictionary of Women Artists, edited by Delia Gaze, New York, London: Routledge, Tylor & Francis Group, 2011.

Balinskytė J. laiški iš Vilniaus M. Balinskiui į Varšuvą, [s. d.], in: VUB RS, f. 22 – 94, l. 4; f. 22 – 100, l. 7.

Flowers in the Maurithuis, text by Epcó Runia, Holland: Waanders Publishers, Zwolle / Royal Picture Gallery Maurithuis, The Hague, 2007.

Gudžinskas, Zigmantas, *Tradiciniai Lietuvos darželių augalai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.

Henry S. de Römer, *de Römer (Janopol Branch): A Family History (1811–1948)*, t. 1–3, [s. l., s. n., 1999–2000], in: LKIM, LgKM 28775:1, 2, 3.

Lietuvos dailininkų žodynas, t. 2: 1795–1918, sudarytoja Jolanta Širkaitė; t. 3: 1918–1940, sudarytoja Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, 2013.

Martynėnaitė, Loreta, „Gamtos sukultūrinimas gėlių darželio erdvėje XX a. pirmoje pusėje“, in: *Res Humanitariae VIII*, Klaipėda, 2010, p. 125–141.

- Martynėnaitė, Loreta, *Kraštovaizdžio konstravimas: Gėlių darželiai Lietuvoje XX a.–XXI a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto biblioteka, 2014.
- Romeris, Eugenijus, *Livonijos ir Lietuvos Rōmerių giminės istorija / Romer Eugeniusz, Monografia Rodu Rōmerów na Inflantach i Litwie*, parengė dr. Jolanta Širkaitė, iš lenkų kalbos vertė habil dr. Tamara Bairašauskaitė, dr. Jolanta Širkaitė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.
- Rōmerienės Onos kūrinių fotografijų albumai, in: LKIM, LgKM 318646, 318647.
- Rōmeriai Lietuvoje XVII–XX a. / The Rōmers in Lithuania in 17th to 20th centuries*: Mokslinių straipsnių rinkinys / Selection of scientific articles, parengė dr. J. Širkaitė, į anglų k. vertė Vilūnė Visackienė, iš lenkų k. vertė Eduardas Piurko, Jolanta Širkaitė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Širkaitė, Jolanta, „XIX a. dvariškių menai ir pramogos“, in: *Menotyra*, Vilnius, 2003, nr. 2 (31), p. 32–38.
- Širkaitė, Jolanta, *Dailininkai Rōmeriai / The Artists of the Rōmer Family*, vertė Mantas Adomėnas, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006.
- Širkaitė, Jolanta, „Nežinomi Rōmerių dinastijos dailininkai“, in: *Kultūrologija*, Vilnius, 2003, t. 10, p. 349–362.
- The Art of the Flower: The Floral Still Life from the 17th to 20th Century*, edited by Hans-Michael Herzog, Bielefeld, Germany: Edition Stemmler, 1996.
- Žumbakienė, Gražina, *Senieji Lietuvos gėlių darželiai: kvapnūs, puošnūs, gydantys*, Lietuvos liaudies buities muziejus, 2016.

SANTRUMPOS

- LDM – Lietuvos dailės muziejus
 LKIM – Latgalos kultūros ir istorijos muziejus
 LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius
 LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
 VUB RS – Vilniaus universiteto Rankraščių skyrius

TRACES OF HISTORICAL FLOWER GARDENS IN ONA RŌMERIENĖ'S WATERCOLOURS

Jolanta Bernotaitytė

SUMMARY

KEYWORDS: Ona Soltanaitė-Rōmerienė, noble Rōmer family, manor estate, historical flower gardens, manor culture, still life with flowers.

Artist Ona Soltanaitė-Rōmerienė (1895–1974), having married the heir of the Trakai branch of the Rōmeris family Antanas Kazimieras Rōmeris (1899–1973) in 1918, lived and created in the Janapolis manor (today, Rezekne County in Latvia) for twenty-two years. She worked in a realistic manner and painted some watercolours representing the manor surroundings and the plants of its flower gardens. The surviving works and archival material allow us to identify approximately twenty flowering plants cultivated on the Janapolis estate.

A tentative comparison of the flower gardens of the Janapolis estate and a flower bed of a Lithuanian peasant household allows us to assert that the majority of the flowering plants – red lilies, larkspurs, dahlias, Phlox paniculata, Alcea rosea, marigolds, common snapdragons, primroses, Rudbeckia laciniata, Chinese peonies, Dicentra spectabilis, lupines, Hemerocallis fulva, irises, Aquilegia vulgaris – were cultivated both in manors and in peasant environment. Certain differences are observed: in flower beds of peasant households, fragrant flowers used for making medicines were widely grown, and in flower gardens of manors, flowers not attributed to traditional flower bed plants – hostas, clematis, decorative poppies – could be found. Contrary to what was customary for nobles, peasants usually did not pick flowers to decorate their environment, and the colour was not the main selection principle of flowering plants.

From the art historical perspective, flower compositions painted by Rōmerienė are not innovative, thus this part of her work should be regarded above all as an original record of manor life.